

HOOFDSTUK 5

Bazen, collega's en compagnons

'Blijft als ze werk kan vinden'

De meeste Italianen die tijdens het Interbellum naar Nederland kwamen, waren net als hun negentiende-eeuwse voorgangers arbeidsmigranten. Van de Rotterdamse en Amsterdamse nieuwkomers kwam naar schatting zestig tot zeventig procent om hier te werken.¹ Zo kwam er een Italiaanse instrumentenmaker naar Rotterdam, om hier Nederlands te leren en om vervolgens samen met een landgenoot een zaak in accordeons in Amsterdam te openen. De kooplieden kwamen om te handelen of de markt te verkennen, zoals de nieuwkomer bij wie werd aangetekend 'Blijft hier ongeveer twee maanden voor bestudering van afzetmogelijkheden in verband met fruitexport uit Italië'. Sommige zeelieden wachtten op een schip. Bij de achtendertigjarige zeeman Luigi uit Sicilië stond vermeld 'wil trachten koopman te water te worden'. Zijn leeftijdgenoot Mario uit Lombardije, die via Antwerpen kwam, was gekomen om een café te openen in Rotterdam. Hij vertrok echter al na een maand naar Brussel. Een enkeling kwam met een duidelijk omschreven doel, zoals een Italiaanse hotelier die samen met zijn zoon in Rotterdam Hotel Victoria wilde overnemen. Bij de negenendertigjarige Francesco Simonelli stond aangetekend 'Wil hier op de Kruiskade 67 een ijssalon openen!'. Simonelli had een hele reis achter de rug en woonde onder andere elf jaar in Duitsland. Het is hem inderdaad gelukt om een ijssalon te openen en later kwamen andere landgenoten bij hem werken. Het waren waarschijnlijk vooral migranten met een langere migratiegeschiedenis die zulke concrete plannen hadden. Slechts bij een enkeling werd opgetekend dat hij als toerist kwam of voor studie. Soms liepen verschillende migratiemotieven door elkaar. Zo werd in 1931 een Italiaanse student geregistreerd. Later werd er bij geschreven 'is hier voor studie, in 1934 handelt ook in citroenen (...), met twee andere Italianen, zijn vader stuurt geld'. Het achterhalen van individuele migratiemotieven blijft een precaire kwestie. Ook voor de Nederlandse tijdgenoten was het niet altijd duidelijk waarom sommige Italianen naar Nederland kwamen. In 1932 bezocht bijvoorbeeld een Italiaanse schilder Rotterdam. De ambtenaar van de vreemdelingenpolitie maakte een aantekening bij zijn inschrijving: '(...) eigenaardig type, is naar Rotterdam gekomen om hier wat te wandelen (...)'. Bij de navraag bij het Italiaanse Consulaat kwam de politie er achter dat ook deze migrant hier werk zocht.²

Van één procent is bekend dat men voor familiebezoek naar Nederland kwam. Het waren vooral vrouwen die na aankomst onderhouden werden door de al hier wonende familie, vaak hun broers. Een enkele keer is het duidelijk dat een familiebezoek eigenlijk ook arbeidsmigratie was. Familienetwerken werden dan gebruikt om hier werk te vinden. Zo kwam in juni 1934 een zesentwintigjarige Italiaanse naaister naar Rotterdam, van wie de vreemdelingenpolitie aantekende, 'Komt tijdelijk op bezoek bij haar zuster Margherita (...), blijft echter als zij werk kan vinden'. Margherita was modiste en een paar maanden eerder naar Rotterdam gekomen. Ze woonde bij haar broer in. Beide vrouwen keerden binnen een jaar terug naar Italië. Een andere vrouw kwam naar Nederland om haar zwangere zus te helpen in de huishouding en bij haar werk voor het consulaat. Ze heeft hier uiteindelijk werk gevonden en is gebleven. Andere vrouwelijke migranten die hier op familiebezoek kwamen, deden het huishouden voor hun (mannelijke) familieleden. Zoals de negentwintigjarige Adela die in 1934 naar Rotterdam kwam. Bij haar inschrijving stond vermeld: 'Woont te samen met broers en doet het huishouden'. Haar broers hadden een terrazzobedrijf in Rotterdam.³

Naast arbeidsmigratie speelden tijdens het Interbellum ook politieke redenen een rol. Zo werden sommige terrazzowerkers bij aankomst als 'vluchteling' geregistreerd. Dit gebeurde vooral in de tweede helft van de jaren twintig. Mogelijk wilden deze mannen het fascisme of militaire dienst in deze periode ontvluchten.⁴ Zo is bekend dat zich onder ijsbereiders veel mannen bevonden die vertrokken om de militaire dienst te ontlopen. Maar volgens Bovenkerk, die de geschiedenis van deze groep uitvoerig heeft onderzocht, was de (opkomst van) het fascisme in Italië nauwelijks een motief om te emigreren.⁵ Uit mijn eigen interviews ken ik slechts één verhaal van een Italiaan die op aanraden van een Nederlandse kunstenaar die hem waarschuwde voor het opkomende fascisme in Italië, naar Nederland is vertrokken.⁶

De kinderen van de terrazzowerkers, beeldenmakers, ijsmakers, zeelieden en dienstboden noemen armoede of avontuur als de voornaamste reden van de migratie van hun ouders. De nieuwkomers kwamen meestal uit arme, grote boerengezinnen. Soms was een van de ouders gestorven toen de toekomstige migrant nog een kind was.⁷ De boerenachtergrond betekende echter niet dat deze migranten voor hun komst naar Nederland allemaal op het land gewerkt hadden. Een aantal mannen dat bij aankomst in Nederland als terrazzowerker werden geregistreerd, heeft in Maniago – een belangrijke herkomststad van terrazzowerkers – een ander beroep uitgeoefend. Een man had een eigen steenbakkerij, de ander werkte in de messenfabriek in die stad en weer een ander was te zwak voor het boerenbestaan en ging leren voor kleermaker. Een beeldenmaker werkte in zijn geboorteplaats in een papierfabriek.⁸ De emigratie had ook te maken met de geringe mogelijkheden thuis. Of zoals een ex-beeldenmaker uit Bagni di Lucca het zei: 'In die tijd was er weinig anders dat een man kon worden. Of je werd boer en je bleef, of je werd beeldenmaker en je trok weg.'⁹

Niet alle Italiaanse emigrantten kwamen uit een arm gezin. Een goed voorbeeld is Raffaele die eind jaren twintig in Nederland is terechtgekomen.

Raffaele op achttienjarige leeftijd. Hij kwam na veel omzwervingen als zeeman naar Nederland.

Privé-collectie mevrouw Van Zanten-Borino.

Zijn dochter vertelt:

*'Mijn vader kwam uit een heel goede familie in Zuid-Italië, in Calabria. Ze leefden van olijfvelden. Ze hadden zes kinderen, twee meisjes en vier jongens. Omdat die mensen van goede komaf waren, gingen die vier zonen naar kostschool in Livorno. (...) En dan mochten ze met Kerst, met Pasen en in de grote vakantie naar Zuid-Italië terugkomen. Mijn vader had oudere broers en die waren het op het gegeven moment zat. En toen zeiden ze: "Weet je wat we gaan doen? We nemen de boot naar Amerika". Dat was het beloofde land. Ze hebben mijn vader mee genomen, zijn op de boot gestapt en zijn gaan zwerven. Een is bijvoorbeeld in Zuid-Amerika geweest. Al die drie broers zijn uiteindelijk teruggekeerd, niet meer naar die kostschool, maar naar Zuid- Italië. Maar mijn vader die was wat jonger en die dacht: "Ik ga de wereld ontdekken". Hij is toen gaan varen en is niet meer teruggegaan naar Zuid-Italië. Zo is hij op een gegeven moment in Rotterdam aangekomen.'*¹⁰

Tussen 1920-1936 werden er in totaal in Rotterdam en Amsterdam ruim 1000 Italiaanse migranten geregistreerd. De meeste migranten kwamen in de jaren dertig met name in de jaren 1930-1936.¹¹

TABEL 11 Beroep, leeftijd en sekse van Italiaanse nieuwkomers in Rotterdam en Amsterdam, 1920-1936

Beroep bij aankomst	LEEFTIJD BIJ AANKOMST (%)				Percentage mannen	N=
	<15	15-30	>30	Onbekend		
Terrazzowerker	0	48	48	4	100	221
Beeldenmaker	1	58	40	2	100	184
Artiest	0	44	56	0	86	88
IJsmaker	0	56	41	3	100	70
Koopman, handelaar, winkelier	2	34	62	2	98	58
Havengebonden beroep	0	49	51	0	100	41
Huishoudelijk personeel	0	76	24	0	21	34
Horeca personeel	0	42	58	0	100	31
Overige beroepen	2	46	50	1	83	151
Geen beroep	9	33	28	30	25	217
Alle Italianen	2	47	44	7	79	1095

Bron GAR, Archief gemeentepolitie Rotterdam, Vreemdelingenregister ca. 1920-1950; GAA, archief gemeentepolitie, Registers van reis- en verblijfpassen, inv. nrs. 947 t/m 975; Idem, Kaartsysteem van geregistreerde vreemdelingen; Politie Amsterdam-Amstelland, Vreemdelingendienst, (Z)WANG systeem.

Driekwart van de Italiaanse migranten in het Interbellum waren mannen. Vergeleken met de negentiende eeuw toen slechts zes procent van de migranten vrouw was, was het percentage vrouwen dus relatief hoog. De meeste migranten, tachtig procent, gaven bij aankomst een beroep op. Italiaanse migranten oefende een scala van beroepen uit. Rotterdam en Amsterdam werden tijdens het Interbellum niet alleen bezocht door Italiaanse terrazzowerkers, beeldenmakers, en ijsmakers,¹² maar ook door artiesten, kooplieden, zeelieden en huishoudelijk personeel. Italianen waren tevens werkzaam als koks en kelners, kantoorbedienden, onderwijzers, bankwerkers, scharenslijpers en bakkers. Van een kwart van de migranten is het beroep bij aankomst niet opgetekend of er stond expliciet bij vermeld dat ze geen beroep hadden.¹³ Deze categorie bevatte veel vrouwen, die vaak werden opgevangen door hun toekomstige man, zwagers of broers en werkzaam waren in het huishouden van hun mannelijke familieleden. Een enkele mannelijke migrant zonder beroep leefde van eigen middelen of van een pensioen.¹⁴ In dit hoofdstuk over werkrelaties laat ik deze groep 'beroepsloze' migranten buiten beschouwing.